

Između materijalne oskudice i osjećaja bezizglednosti - izbjeglice i raseljene osobe

MILAN MESIĆ
Odsjek za sociologiju
Filozofski fakultet u Zagrebu
E-mail: mmesic@filozof.ffzg.hr

UDK: 325.254:316.344
316.344:316.344
Prethodno priopćenje
Primljeno: 30. siječnja 1995.

Članak izvještava o rezultatima dijela međunarodnog istraživanja, koji se odnosi na pitanje koliko ljude u izbjegličkoj situaciji pogađaju, uz materijalne, i drugi duhovni problemi, odnosno problemi iz sfere međuljudskih odnosa. Sastavljena je kraća lista od osam raznovrsnih problema, s kojima se, po sudu istraživača, suočavaju izbjeglice i raseljene osobe (materijalna oskudica, osjećaj ovisnosti, osjećaj beskorisnosti, uvjeti stanovanja, osjećaj izoliranosti, odnosi s novom sredinom, odnosi s drugim izbjeglicama i raseljenim osobama, osjećaj da više nikada neće moći normalno živjeti). Za svaki od njih ispitanici su morali označiti je li to za njih osobno velik, malen ili nikakav problem.

Rezultati ispitivanja pokazuju da ljudi u izbjegličkoj situaciji trpe ne samo zbog uvjeta smještaja i materijalne oskudice nego isto tako i zbog socijalne situacije u kojoj su se našli. Izbjeglički položaj, između ostaloga, stavlja ljude u ponižavajuću situaciju ovisnosti o drugima, izaziva nevjericu u budućnost i smisao života te napokon dovodi do problema u odnosima s novom sredinom i među samim izbjeglicama. U svemu tome postoje bitne razlike među izbjeglicama i raseljenim osobama s raznim socijalnim i drugim obilježjima.

Ključne riječi: IZBJEGLICE, RASELJENE OSOBE, IZBJEGLIČKI POLOŽAJ, MATERIJALNI I SOCIJALNI UVJETI IZBJEGLIŠTVA

Članak se nastavlja na dio izvještaja o rezultatima istraživanja međunarodnog istraživačkog projekta, objavljenog u prošlom broju **Revije za sociologiju** pod naslovom "Razlozi izbjeglištva, slom i nada"* . Stoga se ovdje neće ponavljati o kakvome je istraživanju riječ i kakva je socijalna struktura uzorka (uzoraka) ispitanika o čijim se stavovima i mišljenjima ovdje raspravlja. Dovoljno je podsjetiti na hrvatske raseljene osobe i izbjeglice u Mađarskoj i Njemačkoj, te bosansko-hercegovačke izbjeglice u tri zemlje, ukupno 1.247 ispitanika

Izbjeglice i raseljene osobe suočavaju se sa svakovrskom materijalnom oskudicom - i još poraznije za osobni integritet i samopoštovanje svakog čovjeka - s osjećajem nemoći i ovisnosti. Često se izbjeglički problemi, iz motrišta površnih promatrača, ali i humanitarnih djelatnika, svode na osiguranje skloništa, hranu i odjeću. Koliko ljude u izbjegličkoj situaciji tište i drugi, nematerijalni problemi? Pokušali smo sastaviti kraću listu različitih vrsta problema, koji po našem sudu, više ili manje, pogađaju ispitanike:

* Rad je potpomognut od **The Research Support Scheme of the Open Society Institute**, Grant No 793/93.

Uz prvi dio ovog izvješća prezentirali smo uzorak odnosno poduzorke ispitanika i raspravili razinu njihove reprezentativnosti. Ovdje samo podsjećamo da smo anketirali dvije glavne skupine ispitanika - hrvatske raseljene osobe (N=463) i bosansko-hercegovačke izbjeglice u Hrvatskoj (N=465), te njihove dvije podskupine: hrvatske (N=127) i bosansko-hercegovačke izbjeglice u Mađarskoj i Njemačkoj (N=192). Prva dva uzorka barem djelomično funkcioniraju kao kvotni uzorci, na relativno zadovoljavajućoj razini reprezentativnosti, dočim druga dva tretiramo samo u smislu stanovitih indikacija je kao sastavne dijelove ukupnoga naduzorka.

Analiza rezultata istraživanja ovdje se uglavnom zadržava na deskriptivnoj razini; djelomice se testira tipologija izbjeglica i raseljenika koju smo razvili u konceptualnome dijelu projekta. O tome smo izvjestili u referatu *Types of Refugees - Croatian and Bosnian-Herzegovian Experiences*, na XIII. svjetskom kongresu sociologa u Bielefeldu.

1. materijalna oskudica (novac, odjeća, hrana..)
2. osjećaj da sam drugima na teret
3. osjećaj beskorisnosti
4. uvjeti stanovanja, nedostatak komfora
5. osjećaj izoliranosti i zatvorenosti
6. odnosi s novom sredinom
7. odnosi s drugim raseljenicima ili izbjeglicama
8. osjećaj da više nikad neću moći normalno živjeti

Pitanje je glasilo: **Što je za Vas osobno sada najveći problem?: Označite odgovarajući stupanj problema:** 1) **nikakav**, 2) **mali**, 3) **veliki**. Distribucija frekvencija data je u tablici 1.

TABLICA 1. Izbjeglički problemi / stupanj važnosti

N = 1247

Problemi	Stupanj važnosti %		
	nikakav	mali	veliki
materijalna oskudica	13.1	34.3	52.6
osjećaj da sam drugima na teret	17.6	29.6	52.8
osjećaj beskorisnosti	24.9	32.9	42.2
uvjeti stanovanja	22.3	35.3	42.4
osjećaj izoliranosti	42.1	30.9	27.0
odnosi s novom sredinom	57.0	29.5	13.5
odnosi s drugim izbjeglicama	67.5	24.3	8.2
osjećaj besperspektivnosti	26.4	38.4	35.2

Ako se učestalost prve odnosno zbroj drugih dviju opcija odgovora uzme uvjetno kao kriterij relativne važnosti problema, uočava se njihov zanimljiv redoslijed i grupiranje, koji ne slijede logiku primarnih i sekundarnih potreba izbjeglica. **Materijalna oskudica i osjećaj da su drugima na teret** čini se da su podjednako važni za ljude u izbjeglištvu i nesumnjivo odskaku možda i ne po značenju ali onda svakako po raširenosti u ovoj populaciji. Zapravo to nisu **nikakvi** problemi za tek marginalni dio izbjeglica i raseljenika, a jesu **veliki** za barem svakog drugoga. Slijedi skupina od tri vrste problema, od kojih je prva materijalne, a druge dvije socijalnopsihološke provenijencije: **uvjeti stanovanja, osjećaj beskorisnosti i osjećaj da više nikada neće moći normalno živjeti**. Sve su to problemi, veći ili manji, za veliku većinu naših ispitanika, za otprilike njih troje od četvero. **Osjećaj izoliranosti** našao se kao problem izdvojen na našoj uvjetnoj rang listi. Ističe ga relativna većina izbjeglica i raseljenika, ali ne u proporciji koja bi se mogla mjeriti s prethodnom skupinom. Na kraju ostaju **odnosi s novom sredinom i odnosi s drugim izbjeglicama** kao problem relativno manjeg dijela ispitanika.

Materijalna oskudica mnogo češće ističu, što je razumljivo, ljudi koji žive isključivo od humanitarne pomoći. Za troje od četvero (75.3%) iz te podskupine to je **velik** problem, a za idućih 18.4 posto **malen**.

Podskupine sa stalnim i povremenim prihodima ne razlikuju se, izgleda, glede materijalne oskudice. Prvima je to **velik** problem u 42.1 posto slučajeva, a **malen** u 41.2 posto, drugima 40.2 odnosno 43.4 posto.

U tablici 2 dati su rezultati križanja zanimanja ispitanika sa stupnjem važnosti navedenih problema.

TABLICA 2. Zanimanje / Problem materijalne oskudice

N = 1247 Signifikantnost .0117 C = .14229

Zanimanje	Veličina problema %		
	nikakav	mali	veliki
poljoprivrednik	5.5	30.0	64.5
radnik	16.0	33.3	50.7
domaćica	8.8	34.0	57.2
nezaposlen	13.8	36.9	49.2
službenik	13.9	35.1	51.0
student i učenik	13.0	36.6	50.4
umirovljenik	21.7	36.8	41.5

Pogled na tablicu pokazuje da su razlike u odgovorima među pojedinim grupama zanimanja velike, a među drugima male ili nikakve. Svaki pokušaj klasifikacije zanimanja, kao nezavisnih varijabli, susreće se s većim ili manjom konceptualnom inkonzistencijom, pa tako i ovaj naš. Time se djelimično može objasniti niska kontingencija zanimanja s problemom materijalne oskudice.

Poljoprivrednici i domaćice, čini se, u izrazito su većoj mjeri pogođeni oskudicom u novcu, odjeći, hrani. To su ljudi bez stalnih izvora prihoda i slabih kompetitivnih šansi za povremenu zaradu. Osim toga, zbog svoga seoskog podrijetla i vezanosti za kuću teže se snalaze pred različitim šalterima i službama pomoći.

Umirovljenici u relativno manjoj mjeri osjećaju materijalnu oskudicu kao velik ili malen problem u usporedbi sa svima ostalima. Razlika bi vjerojatno bila i veća da svi primaju mirovine, što uglavnom nije bio slučaj s bosansko-hercegovačkim umirovljenicima.

Ukratko, iako je utvrđena statistička značajnost razlike između podskupina ispitanika s obzirom na njihova zanimanja, tablica 2 jasno upozorava da velika većina svih zanimanja doživljava materijalnu oskudicu kao **velik ili malen problem**.

Nadalje se vidi iz tablice 1 da **osjećaj ovisnosti o drugima** pogađa ispitanike gotovo u jednakoj mjeri kao i materijalna oskudica. Mogli bismo, po svemu sudeći, tvrditi da je **kompleks ovisnosti** na određen način kvintesencija izbjegličkog položaja. Za ljude koji su cijeli život živjeli od svoga rada i stvarali dobra za blagostanje obitelji, ovisnost o tuđoj pomoći baš je ponižavajuća.

Za pretpostaviti je da s vremenom **osjećaj da su drugima na teret** postaje sve veći problem za raseljenike i izbjeglice. S druge strane, sredine primitka raseljenika i izbjeglica sve više zaboravljaju uzroke zbog kojih su ti ljudi ovisni o tuđoj pomoći i tragediju koju su proživjeli pa počinju na njih gledati kao na **teret**, pa čak i kao na parazite koji žive bez rada¹.

Potvrđeni su rezultati prošlog istraživanja da dob i školska naobrazba utječu na osjetljivost izbjeglica zato što su drugima na teret, mada je jačina povezanosti niska. Smjer utjecaja dobi i naobrazbe također su ostali isti. Tako ponižavajući **osjećaj da su drugima na teret** daleko više mjeri pogađa stare ljude. Za njih je to **velik problem** u 64.5 posto ispitanih slučajeva, a svaki četvrti (24.4%) to doživljava kao **mali problem**. Odgovarajući su postoci za mlade: 39.5 posto i 33.7 posto. Srednjodobni logično zauzimaju srednju poziciju spram ovog problema (52.9% i 30.7%). Ovakav nalaz objašnjavamo time što mladi ljudi u obje sredine podrijetla izbjeglica, zbog materijalnih uvjeta, ali i zahvaljujući tradicionalnim kulturnim obrascima, dugo ostaju ovisni o roditeljima.

¹ Istraživanje mišljenja i stavova stanovništva Hrvatske o izbjeglicama i raseljenim osobama, koje je u siječnju 1994. provela agencija *Puls* unekoliko potvrđuje ovo naše razmišljanje. Među onima koji su odgovorili na pitanje što ih smeta kod izbjeglica i raseljenih osoba relativno najviše, odnosno 28 posto, odgovorilo je: "neaktivnost i lijenost" (usp. *Attitudes and Opinions of Citizens of Croatia*, Part I, p. 6).

Tendencija djelovanja naobrazbe na osjetljivost ispitanika spram ovisnosti o pomoći drugih prikazana je u tablici 3.

TABLICA 3. Obrazovanje / Osjećaj da su drugima na teret

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .16762

Škola	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
bez osnovne	13.8	22.8	63.4
osmogodišnja	14.3	29.2	56.5
srednja ili zanat	20.0	30.2	49.8
studenti i đaci	26.0	41.7	32.3
visoka i viša	20.4	34.3	45.4

Distribucija frekvencije odgovora indicira podjelu ispitanika na tri obrazovne skupine u odnosu na osjećaj ovisnosti o pomoći drugih ljudi. Naime, čini se da nema bitne razlike između dva prva obrazovna razreda, kao ni između srednje i visokoobrazovanih, ako se izdvoje studenti i đaci. Razumljivo je da posljednje najmanje progoni osjećaj kako su drugima na teret, jer niti prije nisu bili ekonomski samostalni, pa se to od njih ne bi očekivalo ni u normalnim prilikama.

U prethodnom istraživanju dobili smo u osnovi iste rezultate križanjem obrazovanja ispitanika s osjećajem da su drugima na teret. Priznali smo da smo očekivali drugačiji smjer djelovanja obrazovanja glede ovog **problema** polazeći od vrijednosne pretpostavke da obrazovanje pojačava potrebu neovisnosti. Objašnjenje smo potražili u nenaviknutosti neobrazovanih i manje obrazovanih tražiti i očekivati pomoć od drugih. Ako je njihovo pretežito egzistencijalno iskustvo kako sve moraju zaslužiti radom - to je njihova nelagoda u situaciji ovisnosti veća. Vraćajući se obrazovanima, primijetili bismo kako su oni svjesniji da su žrtve i da imaju pravo na pomoć.

Zanimanje često interferira s obrazovanjem u različitim stavovima ispitanika, a naši rezultati (tablica 4) indiciraju da je to i ovdje slučaj. Poljoprivrednici i domaćice, među kojima je najviše neobrazovanih, znatno izraženije osjećaju da su drugima na teret. Pomalo je iznenađujuće da ih u tome slijede umirovljenici. Barem djelomično objašnjenje možemo tražiti u drugoj interferirajućoj varijabli koja povezuje sve tri skupine zanimanja, a to je prevladavajuća starija dob.

TABLICA 4. Zanimanje / Osjećaj da su drugima na teret

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .19353

Zanimanje	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
poljoprivrednik	11.8	23.6	64.6
radnik	19.0	28.4	52.6
domaćica	11.9	28.1	60.0
nezaposlen	30.8	24.6	44.6
službenik	18.6	31.4	50.0
student/učenik	26.8	42.3	30.9
umirovljenik	14.2	28.3	57.5

Prema očekivanju, izbjeglice i raseljenici potpuno ovisni o humanitarnoj pomoći ističu kao **veliki problem** osjećaj da su drugima na teret (65.6%) u znatno većoj mjeri nego što to

čine ispitanici sa stalnim izvorima prihoda (46.8%). Odnosno, obrnuto, za prve to nije **nikakav problem** tek u 11.9 posto slučajeva, za druge u 26.1 posto. Podskupina sa povremenim izvorima prihoda čak nešto rjeđe ističe ovaj problem kao **veliki** nego druga (45.9%), ali je stvarno bliža prvoj, jer to što su drugima na teret ne osjećaju uopće kao svoj problem u 13.4 posto slučajeva.

Vrsta smještaja u velikoj mjeri pojačava odnosno umanjuje osjećaj ovih ljudi da su drugima na teret. Podskupina u organiziranom smještaju vidi to kao **veliki problem** mnogo češće (58.9%) nego podskupina u privatnom smještaju (36.4%). Konzekventno, za 15.1 posto prvih to nije **nikakav problem** spram 23.6 posto drugih.

Uvjeti stanovanja, nedostatak komfora na trećem su mjestu učestalosti javljanja. Križanje sa školskom naobrazbom indiciralo je statistički značajnu tendenciju da je to manji problem za obrazovanije. To se činilo nelogičnim uz pretpostavku da su obrazovaniji došli iz relativno većega stambenog komfora, pa ne iznosimo podatke. Mišljenja smo da se ovdje radi o interferenciji sadašnjih uvjeta stanovanja, odnosno da su obrazovaniji uspjeli osigurati relativno povoljnije uvjete. Objektivni uvjeti smještaja pojedinih skupina izbjeglica i raseljenika bitno se razlikuju, u što smo se uvjerali prilikom anketiranja i intervjuiranja. No, možda je kod obrazovanih riječ i o određenoj psihološkoj racionalizaciji izbjegličkog položaja kojom se uvjeti smještaja prihvaćaju kao nužda.

Premda uvjeti stanovanja nisu **nikakav problem** za podjednaku proporciju ljudi u organiziranom (21.6%) i privatnom smještaju (23.9%), prvi ih znatno češće ističu kao **veliki problem** (45.0% spram 36.4%).

Osjećaj beskorisnosti u izbjeglištvu progoni starije mnogo više nego mlađe ljude. To je u ovom istraživanju često potvrđen obrazac naše kulture, ali i gospodarskih mogućnosti, gdje mladi ljudi dugo ostaju ekonomski neaktivni. Ovdje je riječ ne o starosnoj već o dobi vezanoj uz gospodarsku aktivnost ljudi. Što su ljudi stariji odnosno što su više radili to će se više osjećati **beskorisnima**. Rezultati anketiranja više su nego indikativni u tom smislu. Za svakoga drugog (50.6%) ispitanika iz našega najstarijega dobrog razreda to je **veliki problem** spram rjeđe nego svakoga trećega (32%) iz najmlađe te 42.8 posto iz srednje starosne podskupine. Obrnuto, za svakoga trećega (33.4%) mladog ispitanika to nije **nikakav problem**. Tako misli svaki četvrti (24.4%) među srednjedobnima, te samo 18 posto starih.

Obrazovanje, kako pokazuje tablica 5, djeluje na osjećaj beskorisnosti u istom smjeru kao dob, koja u stanovitoj mjeri interferira. Zato studenti i daci, premda nemaju najviše obrazovanje, iskaču iz pravilnog niza. Što su ljudi obrazovaniji to osjećaj beskorisnosti ne doživljavaju kao poseban izbjeglički problem, odnosno rjeđe ga osjećaju kao **velik problem**. No valja reći da je ta tendencija vrlo slaba gledajući kontingencijski. Pitanje korisnosti obrazovaniji, a osobito najobrazovaniji, očito ne shvaćaju nužno u smislu gospodarske, još manje tjelesne aktivnosti. Osim toga prinudna neaktivnost vjerojatno ih manje (moralno) opterećuje zbog jasnije svijesti da za to ne snose osobnu odgovornost. Napokon, obrazovaniji lakše nalaze kompenzirajuće, pa i unosne poslove.

TABLICA 5. Obrazovanje / Osjećaj beskorisnosti

N = 1247 Signifikantnost .0001 C = .15637

Škola	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
bez osnovne	19.4	31.3	49.3
osmogodišnja	21.7	32.7	45.5
srednja/zanat	25.2	33.0	41.8
studenti/daci	38.5	37.5	24.0
visoka/viša	35.2	32.4	32.4

Podjela po zanimanju također je rezultirala statistički značajnim razlikama među odgovarajućim podskupinama ispitanika datima u tablici 6.

TABLICA 6. Zanimanje / Osjećaj beskorisnosti

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .20235

Zanimanje	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
poljoprivrednik	18.2	29.1	52.7
radnik	27.3	28.4	44.4
domaćica	14.4	37.2	48.4
nezaposlen	35.4	32.3	32.3
službenik	27.3	30.9	41.8
student/đak	36.6	41.5	22.0
umirovljenik	28.3	34.0	37.7

Oni, dakle, čije je zanimanje vezano uz fizičke poslove, osobito cjelodnevne (poljoprivrednici, domaćice), imaju znatno izraženiji osjećaj beskorisnosti od drugih. Iznenađujući su donekle tek odgovori umirovljenika na ovo potpitanje, koji su vrlo slični ekonomski aktivnoj podskupini službenika. To upućuje na zaključak da su ovi ljudi i nakon umirovljenja u velikoj mjeri obavljali **korisne** aktivnosti za sebe i svoje obitelji.

U privatnom smještaju izbjeglice i raseljene osobe redovito obavljaju mnoge poslove vezane uz preživljavanje. To je često vezano uz manju egzistencijalnu sigurnost, nekada uz slabiju ishranu pa i komfor, ali nesumnjivo ljudi u takvoj situaciji manje su opterećeni osjećajem beskorisnosti. Naši rezultati to potvrđuju. Osjećaj beskorisnosti **velik** je problem za 47.6 posto ispitanika u organiziranome i tek za 29.3 posto onih u privatnom smještaju. Osjećaj beskorisnosti praktički ne tišti 21.4 posto prvih te svakoga trećeg (33.4%) u drugoj podskupini.

Slijedi još jedan nematerijalni problem - **osjećaj da više nikada neću moći normalno živjeti**. Razumljivo je da taj osjećaj u znatno većoj mjeri pogađa starije ljude. Samo 15.7 posto ljudi iz podskupine starih izjavljuje da to za njih nije **nikakav** problem, u usporedbi s 37.2 posto mladih i 27.3 posto srednjodobnih. Najstariji se još više izdvajaju u isticanju **osjećaja bescerspektivnosti** kao **velikog** problema: svaki drugi od njih (50.6%), prema svakom trećem (32.4%) od srednjodobnih, te 21.9 posto mladih.

TABLICA 7. Obrazovanje / Osjećaj bescerspektivnosti

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .23851

Škola	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
bez osnovne	16.8	32.1	51.1
osmogodišnja	23.8	35.1	41.1
srednja/zanat	31.8	39.5	28.6
studenti/đaci	37.5	49.0	13.5
visoka/viša	26.9	50.0	23.1

Školska naobrazba statistički je i ovdje indicirana kao socijalno obilježje ispitanika koje utječe na njihovo držanje spram budućnosti, ali je kontingencija i dalje niska. Uočavamo

(tablica 7) nepravilnost u poziciji srednjoobrazovanih i visokoobrazovanih. Potonji bi, sukladno temeljnom trendu, morali relativno prednjačiti u optimizmu spram budućnosti ne računajući, dakako, studente i učenike. Ako razlike u odgovorima između njih i srednjoobrazovanih nisu izraz slučajnosti, mora djelovati neka interferirajuća varijabla, što bi valjalo istražiti dodatnim ispitivanjima. Niže obrazovanje daje skućenije socijalne obzore i alternativne perspektive i vezano je uz manju socijalnu mobilnost, čime objašnjavamo izraženiji **osjećaj da više neće moći normalno živjeti** tih ispitanika. Riječ je mahom o ljudima koji su teškim radom priskrbili kuću, često i imanje te poljoprivrednu opremu. Oni su više orijentirani na povratak, koji im je jedina nada. No, istodobno ne vjeruju da svojim radom, u preostalom radnom vijeku, mogu obnoviti životni standard koji su dosegli.

Križanje odgovora na ovo potpitanje sa zanimanjem ispitanika (tablica 8) ide u prilog izvedenoj logici našega razmišljanja. **Osjećaj da više nikada neće moći normalno živjeti** mnogo je rašireniji među poljoprivrednicima i domaćicama, a potom umirovljenicima u usporedbi s drugim zanimanjima. Dvije, inače vrlo različite skupine zanimanja: nezaposleni i studenti relativno su daleko rezistentniji spram istog osjećaja. Prvi zato što su izgubili manje od drugih, a neki možda i stekli veću egzistencijalnu sigurnost nego što su je imali prije, dočim su drugi mladi i stiču obrazovanje i uz to se veže nada u budućnost.

TABLICA 8. Zanimanje / Osjećaj bezizglednosti

N = 1247 Signifikantnost .0000 .25463

Zanimanje	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
poljoprivrednik	16.4	30.9	52.7
radnik	31.1	39.1	29.8
domaćica	18.9	32.6	48.4
nezaposlen	38.5	44.6	16.9
službenik	25.8	42.8	31.4
student/dak	37.4	49.6	13.0
umirovljenik	22.6	34.0	43.4

Zanimljivo je da podjednaka proporcija ispitanika podrijetlom iz grada i sa sela praktički nemaju **osjećaj bezizglednosti** (25.4% i 27.3%). No statistički je indicirana značajna razlika koja se ogleda u tome što je taj osjećaj **veliki** problem za znatno veću proporciju drugih (39.4% prema 29.6%).

Prihodi, prema očekivanju, u velikoj mjeri ublažavaju strah pred budućnošću. Osjećaj bezizglednosti ne muči (odgovor: **nikakav** problem) dva puta više ljudi s vlastitim izvorima prihoda od onih koji isključivo ovise o humanitarnoj pomoći (34.0% spram 17.9%). Čak i povremeni izvori prihoda potiču rezistenciju **osjećaju bezizglednosti** (26.5%).

Podjednaki dio izbjeglica i prognanika u organiziranom i privatnom smještaju (27.0% i 25.0%) sačuvao je uvjerenje da će **opet normalno živjeti**. Bitna je razlika u tome što je za znatno veći udio prvih to **velik** problem (37.8% prema 28.8%).

Osjećaj izoliranosti i zatvorenosti izrazito pogađa visokoobrazovane u odnosu na sve ostale obrazovne razrede, izuzimajući studente i učenike, kako pokazuje tablica 9. Škola, fakultet i druženje s vršnjacima uvelike razbijaju izolaciju studenata i učenika u izbjeglištvu. No društveni kontakti očito najviše nedostaju baš ljudima s visokim obrazovanjem, koji su na njih bili naviknuti.

TABLICA 9. Obrazovanje / Osjećaj izoliranosti i zatvorenosti

N = 1247 Signifikantnost .0056 C = .13062

Škola	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
bez osnovne	49.6	25.4	25.0
osmogodišnja	42.0	31.0	27.0
srednja/zanat	40.7	30.5	28.8
studenti/đaci	43.8	39.6	16.7
visoka/viša	28.7	38.9	32.4

Izbjeglice i raseljene osobe podrijetlom iz gradskih naselja u izbjeglištvu u većoj mjeri imaju osjećaj izoliranosti i zatvorenosti od njihovih seoskih supatnika. Za prve je to **velik** problem u 31.3 posto slučajeva, a za druge u 23.5 posto. Zadnji to ne osjećaju kao **nikakav** problem u razmjeru od 47 posto, a prvi u 35.7 posto.

Očekivali smo da obitelj na okupu u izbjeglištvu ublažuje osjećaj izoliranosti i to je potvrđeno hi testom. Ispitanici iz takvih obitelji ne osjećaju to kao problem u 46.9 posto slučajeva u odnosu na 38.2 posto onih iz raspršenih obitelji. Za zadnje je mnogo češće **veliki** problem (31.1%) nego za prve (21.9%).

Stariji, čini se, imaju manje problema u odnosima s novom sredinom. To bi se moglo objasniti manjim očekivanjima i suzdržanijim odnosom, što posebno izdvaja najstariju dobnu skupinu. Čak dva od tri među njima u odnosima s novom sredinom ne vide **nikakav** problem, što vrijedi za svakoga drugoga (50.1%) mladog, te 54.8% srednjodobnih. Mladi i srednjodobni uopće se ne razikuju u isticanju odnosa s novom sredinom kao **velikog** problema (15.3% i 15.5% spram 9.5% starih).

TABLICA 10. Obrazovanje / Odnosi s novom sredinom

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .21817

Škola	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
bez osnovne	73.0	19.1	7.9
osmogodišnja	58.0	28.9	13.1
srednja/zanat	53.9	31.1	15.0
studenti/đaci	52.1	34.4	13.5
visoka/viša	30.6	46.3	23.1

Neobrazovani i manje obrazovani, kako nalazimo u tablici 10, u znatno manjoj mjeri ističu odnose s novom sredinom kao veći ili manji problem od obrazovanih i osobito najobrazovanih. No valja imati u vidu da su njihove socijalne komunikacije, posebno u drugoj zemlji, daleko skućenije nego u potonjih, a i sami ih izbjegavaju, kako su nam neki u razgovoru i potvrdili. Socijalne komunikacije važne su, međutim, za obrazovane i posebice najobrazovanije ljude, što je otežano u izbjegličkoj situaciji.

U osnovi ista logika kada je riječ o odnosima izbjeglica s novim sredinama vrijedi i za zanimanje kao njihovo socijalno obilježje. Oni koji manje komuniciraju u tome nalaze i manje problema i obrnuto. Među prvima su proporcionalno najviše zastupljeni poljoprivrednici i domaćice, čiji je krug socijalne komunikacije prije bio sveden na rodbinu i užu poznatu sredinu i nemaju većih potreba za širom komunikacijom u izbjeglištvu. Studenti i đaci mo-

raju se kao i u svim drugim pitanjima tretirati zasebno; oni nesumnjivo imaju intenzivne socijalne kontakte, ali su oni barem djelomično generacijski olakšani u odnosu na starije visokoobrazovane.

TABLICA 11. Zanimanje / Odnosi s novom sredinom

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .20506

Zanimanje	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
poljoprivrednik	72.7	15.5	11.8
radnik	58.4	30.0	11.6
domaćica	63.0	24.3	12.7
nezaposlen	61.5	23.1	15.4
službenik	38.1	41.2	20.6
student/đak	48.0	38.2	13.8
umirovljenik	62.3	28.3	9.4

Izbjeglice i raseljenici u organiziranom smještaju imaju manje prilika i potreba dolaziti u kontakt s novom sredinom, pa to, barem djelomično, objašnjava zašto ih relativno mnogo više (62.8%) od onih u privatnom smještaju (42.9%) ne smatra **nikakim** problemom.

Pretpostavljamo da na ocjenu odnosa s novom sredinom utječe, uz stvarne probleme, i veća ili manja osjetljivost ljudi u izbjeglištvu uvjetovana različitim vrstama tragedije kroz koju su prošli. Tako već sama okupljenost obitelji na jednome mjestu posredno smanjuje učestalost percepcije problema u tim odnosima. Ispitanici iz te skupine u 61.7 posto slučajeva izjavljuju da odnosi s novom sredinom nisu **nikakav** problem za njih, u usporedbi s 52.9% ispitanika iz raspršenih obitelji. Ta je razlika još očitija u isticanju **velikih** problema u tome. Prvi to čine dvostruko rjeđe od drugih (9.0% spram 17.4%).

Moramo reći da smo u odgovaranju na ovo potpitanje primijetili stanovitu nelagodu kod dijela ispitanika, pa čak i strah da bi izražavanje negativnog mišljenja o novoj sredini moglo samo pogoršati njihov položaj. Stoga ovdje treba računati s naglašenijim utjecajem socijalnoga konformizma. To znači da su problemi vezani uz odnose s novom sredinom vjerojatno češći i veći nego što pokazuju naši rezultati.

S vremenom se može očekivati pogoršanje međusobnih odnosa izbjeglica i sredine primitka ne samo stranih nego i domaćih (za raseljene osobe), osobito u situaciji gospodarske krize. Domaćini počinju u izbjeglicama sve više gledati parazite koji dobivaju pomoć, a ne pridonose društvu. Izbjeglice su sve više frustrirane zbog stalnog odlaganja povratka i slabljenja kolektivnog osjećaja solidarnosti spram njihovih žrtava.

Ako izdvojimo iz ukupnog uzorka naš osnovni drugi uzorak, koji reprezentira hrvatske raseljene osobe, i usporedimo rezultate odgovora na isto potpitanje iz iste liste izbjegličkih problema, naše pesimističko očekivanje nije dobilo statističke potvrde, barem ne u percepciji ovih skupina ispitanika. Naime, podjednak udio u prijašnjem i sadašnjem ispitivanju nije u međusobnim odnosima vidio **nikakav** problem (71.3% i 69.1%). No, na razini našega novog ukupnog uzorka razlika je znatna (57.0% svih anketiranih suglasno je s istom solucijom odgovora).

Socijalni konformizam još više vrijedi za problem međusobnog odnosa između izbjeglica i raseljenika samih. Naime, zbog prostora ili drugih razloga, često su anketiranja vođena paralelno s dvoje ili nekoliko ljudi ili u prisutnosti drugih izbjeglica. To je svakako moglo povećati socijalni konformizam u odgovorima. Istodobno, barem dio ljudi u izbjegličkom položaju shvaća da su u takvoj situaciji problemi neizbježni, smatraju ih normalnima i ne žele ih isticati zbog solidarnosti s izbjegličkom zajednicom. Boje se, svjesno ili nesvjesno, ali

ne bez razloga, da bi dramatziranje problema u međusobnim odnosima pridonosilo daljnjem pogoršanju njihova *imagea* u javnosti.

Školsko obrazovanje djelujuće je obilježje kad je riječ o percepciji međusobnih odnosa ljudi u izbjegličkoj situaciji, mada naša podjela na standardne obrazovne razrede ovdje nije primjerena, pa je i kontingencija niska. Kako pokazuje tablica 12, na ovom se potpitanju izdvajaju ispitanici bez osnovne škole i visokoobrazovani, a grupiraju oni s osmogodišnjom i srednjom školom, dočim su studenti i đaci u prvoj opciji odgovora bliski srednjoobrazovanima, a u zadnjoj se smještaju između prethodnih i visokoobrazovanih.

TABLICA 12. Obrazovanje / Odnosi s drugim izbjeglicama

N = 1247 Signifikantnost .0000 C = .17748

Obrazovanje	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
bez osnovne	79.9	13.8	6.3
osmogodišnja	69.3	23.2	7.4
srednja/zanat	63.2	29.5	7.3
student/đak	62.5	26.0	11.5
visoka/viša	53.7	30.6	15.7

Najneobrazovaniji očito lakše podnose skućeni prostor i smanjene mogućnosti privatnosti, što daleko više pogađa najobrazovanije. Studenti i đaci bi vjerojatno bili kritičniji u ocjeni ovoga problema da dio njih ne stanuje u studentskim i đačkim domovima, što ih stavlja u povoljniji položaj (tablica 13).

TABLICA 13. Zanimanje / Odnosi s drugim izbjeglicama

N = 1247 Signifikantnost .0040 C = .15075

Zanimanje	Stupanj problema %		
	nikakav	mali	veliki
poljoprivrednik	80.0	15.5	4.5
radnik	67.2	24.2	8.5
domaćica	71.9	21.1	7.0
nezaposlen	70.8	26.2	3.1
službenik	54.1	34.0	11.9
student/đak	67.5	23.6	8.9
umirovljenik	67.0	23.6	9.4

Među neobrazovanima najveći je udio poljoprivrednika, domaćica i nezaposlenih, a to su podobilježja koja se međusobno podupiru u utjecaju na međusobne odnose ljudi u izbjeglištvu. Njima manje smeta neformalna atmosfera prisilno "proširenih porodica". Naša kategorija službenika obuhvaća praktički sve visokoobrazovane, ali i dio srednjoobrazovanih. Potonja obrazovna skupina u ovom je pogledu stvarno heterogena. Dio, uglavnom ljudi sa zanatom, deklarira se pretežitno kao radnici; njihova su radna iskustva, vezana uz tvorničke hale, drugačija od srednjoobrazovanih službenika iz kancelarija. Prvima njihova iskustva olakšavaju neformalne odnose u stješnjenim izbjegličkim kampovima. Drugima više nedostaje prestižni status odvojenih kancelarija ili barem zasebnih pisaaćih stolova.

Prihodi, naravno, i u ovom pogledu olakšavaju položaj izbjeglica. Već samim time što nisu ovisni o ovakvoj ili onakvoj raspodjeli humanitarne pomoći smanjuje se prilika za sukobe

s drugima. I doista. 76.3 posto ispitanika sa stalnim izvorom prihoda u obitelji u odnosima s drugima ne vidi **nikakve** probleme, sa čime se slaže 63.9 posto ispitanika koji žive isključivo od humanitarne pomoći. Međuskupina onih koji imaju povremene prihode unekoliko narušava očitu povezanost prihoda i ocjene međusobnih odnosa izbjeglica. Oni, naime, u nešto manjoj proporciji (60.4%) dijele prvu opciju odgovora na ovo pitanje, što može biti i statistička slučajnost. Smjer tendencije je potpuno pravilan u isticanju međusobnih odnosa izbjeglica kao velikog problema. Prednjače oni bez prihoda (12.8%), slijedi međuskupina s povremenim приходima (7.7%) i na kraju su oni sa stalnim izvorom prihoda (4.5%).

Obitelj na okupu "amortizira" i međusobne odnose ljudi u izbjeglištvu, kako pokazuje naše istraživanje. Ispitanici iz tih obitelji u znatno većoj mjeri drže da nema **nikakvih** problema u odnosima s drugim izbjeglicama ili raseljenicima, u usporedbi s onima čije su obitelji raspršene (73.2% spram 62.8%). Ta je razlika još očitija u isticanju međusobnih odnosa kao **velikoga** problema (4.6% i 11.2%).

Pogoršanje međusobnih odnosa ljudi u izbjegličkoj i raseljeničkoj situaciji više je nego indicirano usporedbom s rezultatima prvoga istraživanja i na razini drugoga temeljnog uzorka i naduzorka. U zimi 1992. godine 89.1 posto hrvatskih raseljenika ocjenjivalo je međusobno odnose praktički beskonfliktnim (**nikakav** problem), a u novom ispitivanju to je potvrdilo 80.3 posto reprezentanata iste raseljeničke populacije. S time se slaže 74.8 posto bosansko-hercegovačkih izbjeglica u Hrvatskoj, te znatno manje svih novih ispitanika (67.5%). To se može objasniti većom izolacijom izbjeglica u Mađarskoj i Njemačkoj, što dodatno opterećuje međusobne odnose.

Rezultati ispitivanja potvrđuju naše polazno stajalište da ljudi u izbjegličkoj situaciji trpe ne samo zbog uvjeta smještaja i materijalne oskudice nego isto tako i zbog socijalne situacije u kojoj su se našli. Izbjeglički položaj, između ostaloga, stavlja ljude u ponižavajuću situaciju ovisnosti o drugima, izaziva nevjericu u budućnost i napokon dovodi do problema u odnosima s novom sredinom i među samim izbjeglicama. U svemu tome postoje bitne razlike između pojedinih skupina izbjeglica i raseljenih osoba, podijeljenih prema socijalnim i drugim njihovim obilježjima.

BETWEEN MATERIAL DEPRIVATION AND HOPELESSNESS - REFUGEES AND DISPLACED PERSONS

MILAN MESIĆ

Faculty of Philosophy, Zagreb

The article reports on an international research project dealing with Croatian and Bosnian-Herzegovian refugees. The results discussed here focus on the degree to which refugees are affected by material, affective, and human relations problems (material deprivation, sense of dependency, feelings of uselessness and hopelessness, conditions of accommodation, sense of isolation, relations with the new environment and other refugees). The results clearly show that refugees suffer not only from the inappropriate conditions of accommodation and material deprivation, but also from strains created by the new social situation they find themselves in. The role of refugee puts people into a humiliating state of dependence, provokes anxiety about the future, and finally leads to various problems in relationships within new environment. The reactions of refugees and displaced persons to the above categories are dependent on their social and other characteristics.